O‘QUVCHILARDA DEVIANT XULQNING SHAKLLANISHIDA OILANING ROLI VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Bahromova Zulayho Bahodirovna
Guliston davlat pedogogika instituti magistranti
Ilmiy rahbar: Isayeva Guli Parpiyevna p.f.n professor

Annotatsiya: Maqolada o‘quvchilarda deviant xulqning shakllanishida oilaviy muhitning o‘rni va ta’siri ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Oiladagi ijtimoiy-psixologik muhit, ota-onalarning tarbiyaviy yondashuvlari, nazorat darajasi va oilaviy nizolarning bolalar xulq-atvoriga ko‘rsatadigan salbiy ta’siri yoritilgan. Shuningdek, deviant xulqning oldini olish va uni bartaraf etishda samarali pedagogik yondashuvlar, jumladan, individual yondashuv, profilaktik ishlar, ijtimoiy-pedagogik qo‘llab-quvvatlash hamda maktab va oila hamkorligining ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Deviant xulq, o‘quvchi, oilaviy muhit, tarbiya, pedagogik yondashuv, profilaktika, ijtimoiy-pedagogik faoliyat, oila va maktab hamkorligi.

KIRISH. Zamonaviy jamiyatda ro‘y berayotgan ijtimoiy inqiroz jarayonlari odamlarning psixologiyasiga salbiy ta’sir ko‘rsatib, tashvish va keskinlik, achchiqlanish, shafqatsizlik va zo‘ravonlikni keltirib chiqaradi. Mamlakatning og‘ir iqtisodiy ahvoli jamiyatimizni ichki mojarolarga olib keldi, axloqsiz harakatlar, jinoyatchilik va boshqa deviant xatti-harakatlarning tarqalishi va xilma-xilligi darajasining sezilarli darajada oshishiga olib keldi. Statistika turli xil ijtimoiy va demografik guruhlar o‘rtasida deviant xatti-harakatlarning o‘sishini ko‘rsatadi[1]. Bu davrda o‘spirinlar uchun ayniqsa qiyin bo‘ldi.

Xavotirli alomat-bu ijtimoiy harakatlarda (alkogolizm, giyohvandlik, jamoat tartibini buzish, bezorilik, vandalizm va boshqalar) namoyon bo‘ladigan deviant xatti-harakatlarga ega bo‘lgan voyaga etmaganlar sonining ko‘payishi. Kattalarga nisbatan namoyishkorona va provokatsion xatti-harakatlar kuchaydi. Haddan tashqari shakllarda shafqatsizlik va tajovuzkorlik namoyon bo‘la boshladi. Yoshlar o‘rtasida jinoyatchilikning ko‘payishi keskin oshdi. Mazkur holatlar o‘quvchilarda deviant xulqning shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillarni, ayniqsa oilaning rolini chuqur o‘rganish hamda samarali pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishni dolzarb masalaga aylantiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Ushbu mavzu bo‘yicha turli adabiyotlarda ikki guruhga bo‘linishni taklif qilgan xorijiy tadqiqotchilarning bir qator ishlari haqida eslatib o‘tilgan:

- Ruhiy, hissiy buzilishlar bilan ajralib turmaydigan, antisosial xatti-harakatlarning ijtimoiylashgan shakllari bo‘lgan o‘spirinlar.

- Turli xil ruhiy kasalliklar bilan ajralib turadigan, ijtimoiylashtirilmagan tajovuzkor xatti-harakatlari bilan ajralib turadigan o‘spirinlar.

Rus psixologiyasida tasniflarning bir nechta turlari mavjud. Deviant xatti – harakatlarning ba’zi tadqiqotchilari bolalarning psixofiziologik farqlarini asos sifatida ko‘rib chiqish zarur deb hisoblashadi, boshqalari esa psixososyal rivojlanishdir.

Shunday qilib, V. K. Andriyenko, yu. V. Gerbeev, I. A. Nevskiy qiyin o‘spirinlarni ajratib turadi:

- Pedagogik e’tiborsizlik bilan;
- Ijtimoiy e’tiborsizlik bilan (axloqiy jihatdan buzilgan);
- Haddan tashqari ijtimoiy e’tiborsizlik bilan.

S. A. Belicheva[14]uchta guruhni ajratib turadi:

- Chuqur pedagogik jihatdan e’tiborsiz bo‘lgan o‘spirinlar;
- Affektiv buzilishi bo‘lgan o‘spirinlar;

[1] Stepanov V. G."Qiyin maktab o‘quvchisi psixologiyasi", Moskva, 1998, 5-sahifa

- Ziddiyatli bolalar (bezovta).

L. M. Semenyuk tomonidan qazib olingan keng materiallar[15]maktab hujjatlarini tahlil qilish, o‘qituvchilar, ota-onalar, qo‘shnilar bilan qiziqishlar, har bir o‘spirinning tengdoshlari, kattalar bilan munosabatlari, uning xususiyatlari, qarashlari, xulq-atvorining turli jihatlari to‘g‘risida suhbatlar, test sinovlari, anketalar, insholar va kuzatuvlar yordamida bolalarni tekshirish jarayonida unga to‘rtta guruhni ajratishga imkon berdi:

- G‘ayritabiiy, axloqsiz, ibtidoiy ehtiyojlarning barqaror majmuasiga ega bo‘lgan, qadriyatlar va munosabatlarning deformatsiyasiga ega bo‘lgan, iste’molchilarning o‘yin-kulgisiga intilayotgan o‘spirinlar. Ular xudbinlik, boshqalarning tajribalariga befarqlik, befarqlik, hokimiyatning yo‘qligi, kinizm, achchiqlanish, qo‘pollik, jahldorlik, beparvolik, jirkanchlik bilan ajralib turadi. Ularning xatti-harakatlarida jismoniy tajovuzkorlik ustunlik qiladi.

- Ehtiyojlari va qadriyatlari deformatsiyalangan, ozmi-ko‘pmi keng doiradagi qiziqishlarga ega, kuchaygan individualizm bilan ajralib turadigan, zaif va yoshlarni zulm qilish orqali imtiyozli mavqega ega bo‘lishni xohlaydigan o‘spirinlar. Jismoniy kuch ishlatish istagi ularda vaziyatli va faqat zaif bo‘lganlarga qarshi namoyon bo‘ladi.

- Deformatsiyalangan va ijobiy ehtiyojlar o‘rtasida ziddiyatga ega bo‘lgan, manfaatlarning bir tomonlama, moslashuvchanligi, o‘zini ko‘rsatishi, yolg‘onligi bilan ajralib turadigan o‘spirinlar. Ularning xatti-harakatlarida bilvosita va og‘zaki tajovuz ustunlik qiladi.

- Muayyan manfaatlar bo‘lmagan taqdirda zaif deformatsiyalangan ehtiyojlari va juda cheklangan ijtimoiy doirasi bilan ajralib turadigan, irodasiz, shubhali, qo‘rqoq va qasoskorligi bilan ajralib turadigan o‘spirinlar. Ular keksa va kuchli o‘rtoqlar oldida g‘ayratli xatti-harakatlar bilan ajralib turadi. Ularning xatti-harakatlarida og‘zaki tajovuzkorlik va negativizm ustunlik qiladi.

O‘smirlarning tajovuzkorligining yuqoridagi tasniflari ma’lum bir o‘smirlar guruhiga xos bo‘lgan shaxsiyat xususiyatlari majmuasiga asoslanadi. Shaxsiy rivojlanish va xatti-harakatlardagi og‘ishlarning sabablarini tahlil qilish o‘spirinlarning tajovuzkor xatti-harakatlarini tuzatish uchun tarbiyaviy ish usullarini aniqroq aniqlashga imkon beradi[1].

METODOLOGIYA

Tadqiqotda olingan natijalarni qayta ishlashda qiyosiy tahlil, statistik umumlashtirish hamda pedagogik interpretatsiya usullaridan foydalanildi. Bu esa o‘quvchilarda deviant xulqning shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash va ularni bartaraf etishda samarali pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish imkonini berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Deviant xatti-harakatlar tushunchasining bir qator ta’riflari mavjud yoki u deviant xatti-harakatlar deb ham ataladi. Deviant (deviant xatti-harakatlar) - ma’lum bir jamiyatda o‘rnatilgan me’yorlarga mos kelmaydigan ijtimoiy xatti-harakatlar[2].

Taniqli sotsiolog I. S. kon deviant xatti-harakatlarning ta’rifini aniqlab, uni umumiy qabul qilingan me’yordan chetga chiqadigan harakatlar tizimi sifatida ko‘rib chiqadi. Deviant shaxsiy xatti - harakatlar-bu umumiy qabul qilingan yoki rasmiy ravishda belgilangan ijtimoiy me’yorlarga mos kelmaydigan xatti-harakatlar (E. V. Zmanovskaya). Shunday qilib, quyidagi tushunchalar ushbu tushunchalardan kelib chiqadi: deviant xatti - harakatlar (deviant) - bu umumiy qabul qilingan me’yorga mos kelmaydigan harakatlar, harakatlar, xatti-harakatlar tizimi.

Deviant yoki deviant xatti-harakatlar bir qator aqliy hodisalarda o‘z o‘rnini egallaydi. Bu ruhiy kasalliklar, patologik holatlar, nevrozlar kabi hodisalar bilan bir qatorda mavjud. Deviant xatti-harakatlar "sotsializatsiya-noto‘g‘ri moslashish-izolyatsiya" o‘qida shaxsning ijtimoiy-psixologik holatini ifodalaydi.

Ma’lumki, maxsus adabiyotlarda "deviant xatti-harakatlar"atamasi ko‘pincha sinonim bilan almashtiriladi-deviant xatti-harakatlar (lat.deviatio-og‘ish).

Hozirgi vaqtda bu atama ikkita asosiy ma’noda qo‘llaniladi. "Harakat, insonning rasmiy belgilangan me’yorlarga mos kelmaydigan harakatlari" ma’nosida deviant xatti-harakatlar

[1] Lichko A. E., Popov Yu. V.O‘smirlarda delinkvetik xatti-harakatlar, alkogolizm va giyohvand moddalarni suiiste’mol qilish", Moskva shahri. 1988, 5-sahifa

[2] S. A. Belicheva"Profilaktik psixologiya asoslari", Moskva, 1993 yil

psixologiya, pedagogika, psixiatriya mavzusidir.Ishdan tashqari, deviant xatti-harakatlarni ko‘rib chiqish birinchi navbatda birinchi jihatda-individual faoliyatning namoyon bo‘lishi sifatida sodir bo‘ladi.

O‘smir bolalar, ayniqsa, mikro muhitga va muayyan vaziyatga bog‘liq. Shaxsni shakllantiradigan munosabatlardagi mikro muhitning belgilovchi elementlaridan biri bu oila. Shu bilan birga, uning tarkibi hal qiluvchi emas – to‘liq, to‘liq bo‘lmagan, buzilgan - lekin axloqiy muhit, kattalar va bolalar o‘rtasidagi munosabatlar. Agressiv xatti-harakatlarning jismoniy shakli darajasi ish muhitidagi bolalarda eng aniq ekanligi aniqlandi, eng tajovuzkor esa qishloq mexanizatorlari muhitidagi bolalardir. Shu bilan birga, ushbu guruhdagi o‘spirinlar minimal negativizmga ega.

Agressiv xatti-harakatlarning og‘zaki shakllari o‘rta darajadagi xodimlar oilasining aksariyat o‘spirinlariga xosdir. Shu bilan birga, bu o‘spirinlar tajovuzkor xatti-harakatlarning jismoniy shaklining nisbatan past darajasi bilan ajralib turadi.

Bilvosita tajovuz darajasi bo‘yicha, birinchi navbatda, yordamchi ishchilar oilalari va rahbar xodimlarning oilalaridan o‘spirinlar. Rahbar xodimlar va ziyolilar oilalari (shifokorlar, o‘qituvchilar, muhandislar) orasida o‘spirinlar negativizmning kuchayishi bilan ajralib turadi. Savdo ishchilari orasida o‘spirinlarda tajovuzkor xatti-harakatlar eng kam namoyon bo‘ladi. Ko‘rinishidan, bu holda nafaqat moddiy farovonlik, balki ushbu muhitda ishlab chiqilgan nizolardan qochish, yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarni yumshatish va vaziyatni keskinlashtirmaslik istagi ham ta’sir qiladi.

Bolaning har qanday mustaqil faoliyatining oldini olish, tashabbusni yo‘q qilish, bola tomonidan har qanday tuzatish, aqliy faoliyatni rivojlantirish uchun shart - sharoitlarning yo‘qligi va ehtiyotkorlik bilan yo‘q qilinishi ushbu turdagi rivojlanishga yordam beradigan asosiy jihatlardir.

Lesgaft tasnifiga ko‘ra, ushbu tur "inert mazlum namoyishlar bilan, ya’ni.ushbu turdagi maktab o‘quvchilari, birinchi navbatda, passiv sifatida tavsiflanadi. Shu bilan birga, Lesgaft maydalangan turini "refleks-tajribali" deb hisoblaydi, bu uning kattalarga bo‘lgan qaramligini ta’kidlaydi. Shaxsiy faoliyat bu erda javob ("refleks") xarakteriga ega, bunday maktab o‘quvchilari hamma narsada kattalarga ishonishadi, ya’ni ularning tashqi nazoratining ustunligi aniq.

1-jadval. Agressivlikning turli shakllarining namoyon bo‘lishi

Aholining turli ijtimoiy qatlamlaridan bo‘lgan o‘spirinlarda. Ijtimoiy qatlamlar	Agressivlik shakllari, %		
	jismoniy	bilvosita	og‘zaki
Ish muhitidan	70%	45%	50%
Quruvchilar muhitidan	65%	55%	60%
Qishloq mehnatkashlari orasidan	67%	60%	65%
Kam malakali yordamchi xodimlar orasidan (kir yuvuvchilar, farroshlar)	30%	65%	75%
O‘rta darajadagi xodimlar muhitidan	40%	45%	75%
Rahbar xodimlar orasidan	60%	67%	35%
Savdo xodimlari, savdogarlar orasida	20%	30%	25%
Ziyolilar orasidan (o‘qituvchilar, shifokorlar, muhandislar)	25%	40%	55%

Aholining turli xil ijtimoiy qatlamlaridan bo‘lgan o‘spirinlarning tajovuzkor xatti-harakatlarining turli shakllarining namoyon bo‘lishi va ularni tahlil qilish (1-jadval) nafaqat psixologik-nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, ijtimoiy vaziyatning ta’sirini, oilaning ta’sirini hisobga olgan holda o‘spirin shaxsining xarakterini boshqarishga imkon beradi.

XULOSA. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘quvchilarda deviant xulqning shakllanishida oilaviy muhit hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Oiladagi ijtimoiy-psixologik muhitning nosog‘lomligi, ota-onalar o‘rtasidagi nizolar, e’tiborsizlik, noto‘g‘ri tarbiya uslublari hamda nazoratning yetishmasligi bolalar xulq-atvorida turli og‘ishlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘ladi. Ayniqsa, o‘smirlik davrida bunday omillar kuchliroq namoyon bo‘lib, deviant xatti-harakatlarning rivojlanishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kon I. S. Sotsiologiya shaxsiyati. – Moskva: Politizdat, 1989.
2. Zmanovskaya E. V. Deviant xulq psixologiyasi. – Moskva: Akademiya, 2003.
3. Belicheva S. A. O‘smirlar deviant xulqining psixologik asoslari. – Sankt-Peterburg: Piter, 1994.
4. Andriyenko V. K., Gerbeev Yu. V., Nevskiy I. A. Qiyin o‘smirlar bilan ishlash metodikasi. – Moskva: Prosvesheniye, 1990.
5. Semenyuk L. M. O‘smirlar xulqidagi og‘ishlar va ularni diagnostika qilish. – Moskva: Pedagogika, 1996.
6. Lesgaft P. F. Shaxs rivojlanishining pedagogik asoslari. – Sankt-Peterburg: Nauka, 1991.
7. Mudrik A. V. Ijtimoiy pedagogika. – Moskva: Akademiya, 2000.
8. Rean A. A. Shaxs psixologiyasi va deviant xulq. – Sankt-Peterburg: Piter, 2002.